

ΣΑΛΒΑΔΟΡ
ΔΕΛ ΠΟΘΟ

60 ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΖΩΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ
ΔΟΝ ΚΙΧΩΤΗ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ-ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ **ΑΓΑΘΗ ΔΗΜΗΤΡΟΥΚΑ**

Στον Αλέξανδρο για το έναυσμα.
Στη Μάγδα για τη στήριξη.

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

11

60 μαθήματα ζωής από τον Δον Κιχώτη

19

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

213

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όλοι, αγαπητέ μου αναγνώστη, σίγουρα κι εσύ, έχουμε, ή μας έχουν, διαβάσει κάποια στιγμή τον *Δον Κιχώτη* είτε στη γλώσσα του είτε στη δική μας, είτε σε ολοκληρωμένη έκδοση με σχόλια είτε σε κάποια διασκευή για παιδιά, και μπορεί ακόμα να έχουμε δει αυτό το αριστούργημα του Θερβάντες και της παγκόσμιας λογοτεχνίας μεταφερόμενο στον κινηματογράφο, στην τηλεόραση, στο θέατρο ή στη λυρική σκηνή.

Έτσι λοιπόν, καταλήξαμε να παραδεχτούμε ότι το μυθιστόρημα στο οποίο οφείλει την καταγωγή του το λογοτεχνικό αυτό είδος, όσες φορές και να το διαβάσουμε ή να το ακούσουμε και μ' όποιον τρόπο και να το προσεγγίσουμε, πάντα θα μας αποκαλύπτεται και θα μας φανερώνει, μαζί με άγνωστες πτυχές της αν-

θρώπινης ψυχής, ένα καινούριο επίπεδο ανάγνωσής του.

Από το 1605 που κυκλοφόρησε ο πρώτος τόμος του *Δον Κιχώτη* και από το 1615 που κυκλοφόρησε ο δεύτερος, έχουν γραφτεί κείμενα επί κειμένων, έχουν γίνει αναλύσεις επί αναλύσεων κι έχουν εκπονηθεί μελέτες επί μελετών. Γι' αυτό, φίλε μου, επίτρεψέ μου, μέσα στη γενικευμένη ανάγκη δανεισμού, να δανειστώ τη ματιά του Γερμανού ποιητή Χάινριχ Χάινε για να σου παρουσιάσω δημιουργό και δημιουργήμα:

«Ποια ήταν η βασική σκέψη του μεγάλου Θερβάντες όταν έγραψε το μεγάλο βιβλίο του;» αναρωτιέται ο Χάινε.* «Ηθελε μόνο να δώσει το θανάσιμο χτύπημα στα ιπποτικά βιβλία, που το διάβάσματά τους εκείνο τον καιρό ήταν για την Ισπανία μάστιγα την οποία, όσο και να προσπάθησαν, οι εκκλησιαστικοί και πολιτικοί θεσμοί της χώρας δεν κατάφεραν να αναχαιτίσουν; Ή, πιο καλά, φιλοδοξούσε να γελοιοποιήσει όλες

* Απόσπασμα από το κείμενο που έγραψε ο Χάινε το 1837 για να προλογίσει μια γερμανική έκδοση του *Δον Κιχώτη* με σχέδια του Τόνου Γιόχανντ, το οποίο, σε μετάφραση Α. Δημητρούκα, συνοδεύει τον Β' τόμο του *Δον Κιχώτη* που κυκλοφόρησε το 2007 από τις Εκδόσεις Πατάκη στην κλασική μετάφραση του Κ. Καρθαίου, συμπληρωμένη από την προαναφερθείσα μεταφράστρια.

Για ευνόητους λόγους, όπως π.χ. η αμεσότητα, προτιμήσαμε να κρατήσουμε και στο βιβλίο αυτό τα ονόματα εξελληνισμένα με τον τρόπο που τα έχει αποδώσει ο Καρθαίος.

τις εκδηλώσεις του ανθρώπινου ενθουσιασμού, και πρώτα απ' όλα τον ηρωισμό εκείνων που τραβάνε σπαθί; Προφανώς δεν είχε μεγαλύτερη πρόθεση από το να σατιρίσει τα προαναφερθέντα μυθιστορήματα, για να τα παραδώσει στη χλεύη του κόσμου και στην παρακμή, φωτίζοντας τους παραλογισμούς τους» απαντά ο Γερμανός λυρικός. «Και το πέτυχε με τον πιο λαμπρό τρόπο. Γιατί αυτό που δεν πέτυχαν αφορισμοί από τον άμβωνα και απειλές βασιλικών δικαστηρίων το πέτυχε ένας φτωχός συγγραφέας με την πένα του: Τόσο καλά γκρέμισε τα ιπποτικά βιβλία, που, λίγο μετά την έκδοση του “Δον Κιχώτη”, χάθηκε στην Ισπανία η ευχαρίστηση για τα αφηγήματα εκείνα και δεν ξανατυπώθηκαν. Αλλά η πένα της μεγαλοφυΐας είναι πάντα μεγαλύτερη από την ίδια τη μεγαλοφυΐα. Φτάνει σε στόχους υψηλότερους από τις εκάστοτε προθέσεις, και ο Θεοβάντες, χωρίς να το αντιληφθεί πολύ καθαρά, έγραψε την καλύτερη σάτιρα κατά του ανθρώπινου ενθουσιασμού. Ποτέ δεν το προαισθάνθηκε ο ίδιος, ήρωας ο οποίος είχε περάσει την πιο πολλή ζωή του σε μάχες ιπποτικές, και στα βαθιά γεράματά του ακόμα καμάρωνε που είχε πολεμήσει στη ναυμαχία της Ναυπάκτου, παρ' όλο που πλήρωσε αυτή τη δόξα με την απώλεια του αριστερού χεριού του.

»Ελάχιστα έχει να πει ο βιογράφος για την προσωπικότητα και τη ζωή του ποιητή που έγραψε τον “Δον

Κιχώτη”. Ελάχιστα έχουμε να χάσουμε απ’ αυτή την έλλειψη βιογραφικών λεπτομερειών, που τις μαζεύουν συνήθως από τις γυναικούλες της γειτονιάς. Αυτές βλέπουν μόνο το περίβλημα· αλλά εμείς βλέπουμε τον άνθρωπο τον ίδιο, την αληθινή και πιστή εικόνα του.

»Άνθρωπος υπερήφανος και δυνατός [...]. Είχε το μέτωπο ψηλό και την καρδιά πλατιά, θαυμαστή ήταν η μαγική δύναμη του βλέμματός του. Όπως εκείνος που βλέπει μέσα από τη γη και ξεχωρίζει θαμμένους θησαυρούς ή θαμμένα πτώματα, τα μάτια του μεγάλου ποιητή εισχωρούσαν ως την καρδιά των ανθρώπων κι έβλεπαν ξεκάθαρα ό,τι κρυβόταν σ’ αυτήν. Για τους καλούς ήταν ένα βλέμμα σαν ηλιαχτίδα, που τους φώτιζε ολόχαρα το μέσα τους. Για τους κακούς ήταν ένα σπαθί που ξέσκιζε ανελέητα τα συναισθήματά τους. Το βλέμμα του εισχωρούσε ερευνητικά στην ψυχή ενός ανθρώπου και συνομιλούσε μαζί της, κι όταν εκείνη δεν ήθελε να απαντήσει, την υπέβαλλε σε βασανιστήρια. Και βρισκόταν η ψυχή ξαπλωμένη, αιμόφυρτη πάνω στον πάγκο του βασανισμού, όταν ακόμα το σωματικό περίβλημα προσποιούνταν ίσως έναν αέρα αξιοπρεπούς συγκατάβασης. [...]

»Στο έργο των ποιητών πρέπει να ψάχνει κανείς την ιστορία τους· σ’ αυτό βρίσκονται οι πιο μυστικές εξομολογήσεις τους. Σε όλο το έργο του, και περισσότερο στα δράματά του απ’ ό,τι στον “Δον Κιχώτη”,

βλέπουμε αυτό που είπα και πριν: Ο Θερβάντες ήταν πολύ καιρό στρατιώτης. Πράγματι, η ρωμαϊκή παροϊμία “Ζω σημαίνει πολεμώ” έχει διπλή εφαρμογή σ’ εκείνον. Ως απλός στρατιώτης, πάλεψε στο μεγαλύτερο μέρος των φοβερών πολεμικών δραμάτων που ο βασιλιάς Φίλιππος ο Β΄ έστηνε σε όλες τις χώρες για τη δόξα του Θεού και των προσωπικών του καπρίτσιων. Το ότι ο Θερβάντες αφιέρωσε όλη τη νεότητά του στο μεγάλο υπέρμαχο του καθολικισμού και πολέμησε προσωπικά για τα καθολικά συμφέροντα αφήνει να υποθέσουμε πως αυτά τα συμφέροντα τα είχε ως πολύ ακριβά μες στην καρδιά του, κι αυτό αρκεί για να το αντιτάξουμε στην ευρέως διαδεδομένη άποψη ότι μόνο ο φόβος της Ιεράς Εξέτασης τον εμπόδιζε να βάλει στον “Δον Κιχώτη” τις προτεσταντικές ιδέες του καιρού του. Όχι. Ο Θερβάντες υπήρξε πιστό τέκνο της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και δεν ήταν μόνο το κορμί του που έχυσε αίμα στις ιπποτικές μάχες για την ευλογημένη του σημαία· για χάρη της υπέφερε στην ψυχή το πιο σκληρό μαρτύριο κατά τη διάρκεια της μακράς αιχμαλωσίας του ανάμεσα σε άπιστους.

»Στη σύμπτωση οφείλουμε περισσότερες λεπτομέρειες για τη ζωή του Θερβάντες στο Αλγέρι· εδώ μαθαίνουμε πως ο ήρωας ήταν τόσο μεγάλος όσο και ο ποιητής. Η ιστορία της αιχμαλωσίας του είναι το

πιο λαμπερό στοίχειο που αντιτάσσεται στο μελωδικό ψέμα του διακεκριμένου εκείνου χρυσόστομου που έκανε τον αυτοκράτορα Αύγουστο κι όλους τους σχολαστικούς Γερμανούς να πιστέψουν πως ήταν ποιητής και πως οι ποιητές είναι δειλοί. Όχι, ο αληθινός ποιητής είναι και ήρωας αληθινός, και στην καρδιά του φωλιάζει η υπομονή, η οποία είναι, όπως λέει ο Ισπανός, ένα δεύτερο θάρρος. [...]

»Όσο για τα δύο πρόσωπα που αποκαλούνται Δον Κιχώτης και Σάντσος Πάνσας, που παρωδούνται ασταμάτητα κι ωστόσο αλληλοσυμπληρώνονται με τόσο θαυμαστό τρόπο ώστε να αποτελούν στην πραγματικότητα τον έναν ήρωα του μυθιστορήματος, μαρτυρούν τόσο την τέχνη όσο και το βάθος του πνεύματος του ποιητή. Ενώ σε άλλα βιβλία ο ήρωας διατρέχει τον κόσμο ως μόνο άτομο, και αναγκάζονται οι συγγραφείς να ανατρέξουν σε μονολόγους, σε επιστολές, σε κάποιο ημερολόγιο για να κάνουν γνωστές τις σκέψεις και εντυπώσεις του ήρωά τους, ο Θερβάντες μπορεί να εισαγάγει κάθε στιγμή ένα φυσικό διάλογο. Και, καθώς το ένα πρόσωπο παρωδεί πάντα τους συλλογισμούς του άλλου, αποκαλύπτει καλύτερα τις προθέσεις του ποιητή. Από τότε μιμήθηκαν με πολλούς τρόπους το διττό πρόσωπο, που τόση ευφάνταστη φυσικότητα προσδίδει στο βιβλίο του Θερβάντες κι από το οποίο, σαν από έναν και μοναδικό σπόρο, βγαί-

νει το μυθιστόρημα ολόκληρο με τα φύλλα του άφθονα, τα άνθη του ευωδιαστά, τους καρπούς του λαμπερούς, με πιθηκάκια και θαυμάσια πουλιά να τραμπολίζονται στα κλαδιά του, όμοιο μ' ένα γιγάντιο δέντρο της Ινδίας».

Κι ακριβώς σ' αυτό το γιγάντιο δέντρο, αγαπητέ μου αναγνώστη, σε καλώ, με σκάλα το βιβλίο που κρατάς στα χέρια σου, να σκαρφαλώσουμε κι εμείς σαν πιθηκάκια και, καθώς η μίμηση οδηγεί στη μάθηση, να μάθουμε από τα θαυμάσια πουλιά του να τραγουδάμε και να δοξάζουμε τη ζωή με ό,τι και να μας φέρνει. Το δώρο της, εκτός από πολύτιμο, είναι και ανεπανάληπτο.

Σαλβαδόρ δελ Πόθο

*60 μαθήματα ζωής
από τον Δον Κιχώτη*

«Εμένα, κύριε καστελάνε,
 “στολίδια μου είναι τ’ άρματα
 κι αναπαμός μου η μάχη”»
 (Α', κεφ. 2)

«Ωραίος ο δεκαπεντασύλλαβός μου, ε;» θα ρωτούσα τη μητέρα μου αν ζούσε.

«Άψογος σε μέτρο και τομή» θα μου απαντούσε εκείνη. «Λες κι έχει βγει από το δημοτικό τραγούδι, από κάποιο κλέφτικο ή ριζίτικο».

«Δηλαδή, λες κι έχει βγει από τραγούδια ανθρώπων που αγωνίστηκαν ενάντια σε κατακτητές και δυνάστες» θα συνέχιζα τον διάλογο εγώ.

Αλλά κι ο δον Κιχώτης να αγωνιστεί δεν ήθελε; Να αγωνιστεί ενάντια σε κάθε κακό, δυνάστη ή επίβουλο και να επανορθώσει κάθε αδικία που διαπράχθηκε σε βάρος αδυνάτων;

Με τον τρόπο του βεβαίως, δεν αντιλέγω. Με τη φαντασία του, που τον έκανε να βλέπει την πραγμα-

τικότητα σχεδόν αντίθετη από αυτό που ήταν. Έτσι, έφτασε να αποκαλεί καστελάνο, δηλαδή διοικητή κάστρου, και να θεωρεί ιππότη έναν χανιτζή καταφερτζή, καπάτσο και λίγο λωποδύτη, που στο χάνι του —κάστρο για τον ήρωά μας— διανυκτέρευαν άνθρωποι των δρόμων, συνήθως άντρες αγωγιάτες και γυναίκες παρδαλές, και σπανίως κάποιοι νοικοκυραίοι.

Συγγνώμη, αλλά κάθε άνθρωπος έτσι δε βλέπει την πραγματικότητα, έτσι δεν την αντιλαμβάνεται, έστω και για μία φορά στη ζωή του, τη φορά, για παράδειγμα, που ερωτεύεται αληθινά;

Επίσης, στα όνειρα που κάνουμε για τη ζωή, δε φανταζόμαστε τα πάντα γύρω μας έτσι όπως τα ονειρεύομαστε;

Αλλά και στην καθημερινότητά μας δε μας έχει τύχει να δούμε ακόμα και τις πιο ρεαλιστικές καταστάσεις έτσι όπως θα μας άρεσε να είναι;

Με συγχωρείς, αγαπητέ μου αναγνώστη, που χρησιμοποιώ τόσο συχνά το ρήμα βλέπω τη στιγμή που η φύση μου έχει στερήσει την αίσθηση την οποία αφορά. Το έχω εντάξει στο προσωπικό μου λεξιλόγιο με τις εγκεφαλικές του έννοιες, αυτές του αντιλαμβάνομαι, γνωρίζω ή και κατανοώ. Φυσικά, όταν αυτοσαρκάζομαι, πράγμα που πολύ το συνηθίζω, λέω ότι μπορεί να μου λείπει η όραση αλλά μου περισσεύει η ενόραση!

Κάπως έτσι εξηγείται αυτό που μου συνέβη το προ-

πέρσινο καλοκαίρι, όταν επισκεφτήκαμε την Αθήνα.

Κατεβαίναμε μ' ένα ταξί στο Σύνταγμα και, λίγο πριν από τη γωνία της Σταδίου με την Κολοκοτρώνη, σταματημένοι στο άγαλμα μπροστά, άκουσα τη μάνα μου να λέει έκπληκτη στον οδηγό: «Τι κάνουν τόσοι άνθρωποι εκεί πίσω από τη στάση; Είναι και αστυνομικοί μαζί... αλλά ήρεμοι όλοι, σαν κάτι να κοιτάνε. Κάποιος καστανάς, μια και δεν έχει κάστανα, θα ψήνει καλαμπόκια!».

«Ναι!» αναφώνησα με σιγουριά. «Ο αέρας μυρίζει ψημένο καλαμπόκι!»

Περνώντας το φανάρι, ο ταξιτζής, ως πρέσβης της πραγματικότητας, μας επανέφερε σε αυτή.

«Μακάρι να 'ταν καστανάδες! Δεν τους βλέπετε τους παλιολεχρίτες; Κάποιος φουκαράς μπήκε στον λεωφορειόδρομο και τον γράφουν. Συχνό φαινόμενο, κυρία μου. Τη στήνουνε σε κάτι τέτοια σημεία για να κόβουν κλήσεις, αντί να ρυθμίζουν την κυκλοφορία και να μη χάνουμε το μεροκάματό μας σε μποτιλιάρίσματα!»

Ξαναγυρνώντας, φίλε μου, στο μικρό απόσπασμα του τίτλου, και στην εποχή που η μητέρα μου μου διάβαζε τον Δον Κιχώτη στο πρωτότυπο, θυμάμαι ότι σ' αυτό το σημείο διέκοψε την αφήγηση και με ρώτησε στα ελληνικά: «Και ποια είναι η μάχη του σημερινού ανθρώπου, Σάλβο μου;». Και, πριν προλάβω

να σκεφτώ, μου έδωσε την απάντηση: «Η μάχη για την καθημερινότητά του! Για να τα βγάζει πέρα!». Κι αμέσως πέρασε στην επόμενη ερώτηση: «Και ποια είναι τα άρματά του, δηλαδή τα όπλα του;».

«Α, “Ο καθείς και τα όπλα του” λέει ο Ελύτης¹» ξεφούρνισα, έτσι μήπως και την εντυπωσίαζα.

«Τα όπλα του» συνέχισε ψύχραιμη εκείνη «είναι η γνώση για να παίρνει σωστές αποφάσεις, η αυτοπεποίθηση για να τις πραγματοποιεί και η υπομονή για να αντιμετωπίζει τα απρόοπτα, γιατί κι αυτά υπάρχουν στη ζωή, να το θυμάσαι, γιε μου».

«Ευχαριστώ τον ουρανό για τη χάρη που μου κάνει,
 βάζοντας τόσο γρήγορα μπροστά μου ευκαιρίες
 για να εκπληρώσω το χρέος μου απέναντι
 στο αξίωμά μου και να δρέψω τον καρπό
 των καλών μου επιθυμιών»
 (Α', κεφ. 4)

Διακόπτοντας σ' αυτό το σημείο την αφήγησή της, η μαμά με ρώτησε και σχολίασε ταυτόχρονα: «Κατάλαβες, Σάλβο μου; Τι σου έλεγα πριν από λίγο για τα απρόοπτα της ζωής; Λοιπόν, αυτά τα απρόοπτα ο δον Κιχώτης τα βλέπει ως ευκαιρίες για να κάνει το χρέος του, ως ευκαιρίες που θα τον πάνε πιο κοντά στον στόχο του. Και ποιος είν' ο στόχος του; Είπαμε: να εξολοθρεύσει το κακό και τ' άδικο από τον κόσμο! Και τι θα έχει ως ανταμοιβή, τι θα είναι ο καρπός των καλών του επιθυμιών, όπως λέει στη συνέχεια; Θα είναι η καλή φήμη που θα συνοδεύει το όνομά του και θα τιμά και τον ίδιο και την ιδιαίτερη πατρίδα του, τη Μάντσα, όπως και τη δέσποινα των λογισμών του, τη Δουλσινέα!».

Βεβαίως την έκπληξή μου για όλα αυτά την εκτόνωσα με μια... επίπληξη: «Βρε μαμά, αυτό δεν είναι διάλογος, αυτό είναι το παραλήρημα του ενός!».

Ετοιμολογία εκείνη, μου την έφερε: «Θα μπορούσες να το πεις και θρησκευτικό παραλήρημα!».

«Και ποια θρησκεία εννοείς;» τη ρώτησα απορημένος.

«Μα δεν κατάλαβες ακόμα;» με τάπωσε. «Το Καλό, αγόρι μου! Αυτό πρεσβεύει ο δον Κιχώτης, αυτό πιστεύει και γι' αυτό αγωνίζεται».

«Έτσι που το πας, σε λίγο θα μου πεις ότι ο δον Κιχώτης είναι και θεός!» είπα και ξεθύμανα.

«Αν όχι θεός, οπωσδήποτε ανθρωπόθεος!» αποφάνθηκε η μαμά.

«Μήπως ήθελες να πεις θεάνθρωπος;» πήγα να της κάνω τον έξυπνο.

«Θεάνθρωπο, Σάλβο μου, λέμε, οι ορθόδοξοι τουλάχιστον, τον Χριστό, επειδή, διατηρώντας τη θεία υπόστασή του, πήρε τη μορφή του ανθρώπου για να σώσει τον κόσμο από την αμαρτία, δηλαδή από το κακό. Μ' άλλα λόγια, κατεβαίνοντας από τον ουρανό στη γη, είναι σαν να κατέβηκε κλίμακα, σαν να έκανε υποτίμηση του εαυτού του. Κατάλαβες τώρα;»

«Όχι!» απάντησα για να την πικάρω.

«Να σου το εξηγήσω κι αλλιώς. Όταν θέλουμε να υποτιμήσουμε έναν άνθρωπο, μπορούμε να τον πούμε,

για παράδειγμα, σκυλάνθρωπο. Όταν όμως θέλουμε να επαινέσουμε έναν σκύλο, στον οποίο αναγνωρίζουμε κάποια στοιχεία ανθρώπινης συμπεριφοράς ή χαρκτηήρα, τον λέμε ανθρωπόσκυλο!» με αποστόμωσε.

Ώρα όμως, φίλε μου, ν' αφήσω στην άκρη τους διαλόγους με τη μητέρα μου και να σου εκθέσω τους δικούς μου συλλογισμούς:

Ο δον Κιχώτης πιθανόν να μπορούσε να γίνει ανθρωπόθεος, αν πρώτα είχε υπάρξει άνθρωπος με σάρκα και οστά, κι όχι ένα φανταστικό πρόσωπο επινοημένο, ή καλύτερα γεννημένο, από το μυαλό του Θερβάντες. Αν δεν ήταν δηλαδή ένας φανταστικός ήρωας ενός φανταστικού μυθιστορήματος, ο οποίος, παρεμπιπτόντως, είχε διαταραγμένες τας φρένας, σαλεμένο το μυαλό, κατά το γνωστό κόλπο των συγγραφέων προκειμένου να βάλουν στο στόμα των ηρώων τους αλήθειες που διαφορετικά θα πλήγωναν ή θα είχαν οδυνηρές συνέπειες για τους ίδιους. Γιατί, φίλε μου, τι άλλο είναι οι μεγάλοι συγγραφείς αν όχι ανταποκριτές από και προς τη χώρα της αλήθειας;

Κι όπως όλοι γνωρίζουμε, η αλήθεια είναι καλό να λέγεται αλλά και καλό να ακούγεται, γι' αυτό είναι απόλυτα συνδεδεμένη με το καλό και ως έννοια και ως πράξη.

Κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό, αγαπητέ μου αναγνώστη, ζητώ τη συγγνώμη σου για τη διδακτική διά-

θεση που μ' έπιασε ξαφνικά, καθώς και την άδειά σου
να παραλλάξω την πασίγνωστη ελληνική παροιμία
«Κάνε το καλό και ρίχ' το στο γιαλό» σε «Κάνε και
λέγε το καλό κι έπειτα ρίχ' το στο γιαλό» ούτως ώστε:

*Τα πελάγη της ψυχής σου
να 'ναι φιλικά μαζί σου.*